

THE EVOLUTION OF HABITAT IN MIDDLE AND LATE BRONZE AGE ON THE TERRITORY OF ROMANIA

Ioana-Iulia Olaru

Assoc. Prof., PhD, "G. Enescu" National University of Arts, Iași

*Abstract:*The present study will refer only to the Middle and Late Bronze Age, which are different from Early Bronze Age, because the new periods come with important transformations already recorded in the human beings' habitat. The prosperity of the calm period of Middle Bronze Age, reflected in long-term settlements and buildings, having beginning fortifications, will be followed by the instability which was due to the migrations from Late Bronze Age, with its settlements of the type ash pit, but not with tumulus graves, a proof of the hierarchic position – a permanent investiture now.

We will record the characteristics of settlements and buildings of each culture of Middle and Late Bronze Age on the territory of our country, in their evolution towards the next phase – Iron Age.

Keywords: Indo-Europeanization, framing, cist, blockhaus, megaron

Alcătuită din Epoca bronzului și Epoca fierului, Epoca metalelor este perioada în care apar primele semne ale unei revoluții statale-urbane, iar uneltele din piatră sunt înlocuite cu cele din metal (proces început încă de la sfârșitul Eneoliticului). Încă înainte de Epoca mijlocie a bronzului, spațiul carpato-dunărean a devenit unul dintre centrele metalurgice importante ale Europei.

Întreaga Epocă a bronzului¹ este o perioadă de progres în dezvoltarea societății. Populația crește, se întăresc comunitățile tribale și coeziunea dintre acestea. În ciuda migrațiilor, această nouă epocă (a bronzului) a fost, se pare, destul de calmă, ceea ce a avut ca rezultat o societate agrară în continuare, dar în care activitățile anterioare sunt îmbogățite și diversificate. Economia este stabilă și echilibrată, bazată pe agricultură – tot mai extinsă datorită folosirii plugului –, dar și pe păstorit – tot mai dezvoltat. Iau naștere tagme de meșteșugari. Are loc acum procesul de indoeuropeanizare, de interes fiind cristalizarea populațiilor proto-tracice, dar, din păcate, traci din nordul Dunării vor fi semnați abia în Epoca fierului, prin sec. al VI-lea î.Hr. Productivitatea muncii sporește prin dezvoltarea metalurgiei bronzului, care dă naștere unor unelte tot mai perfecționate.

Transformările economice și sociale se vor reflecta și pe planul construcțiilor, ca și pe plan artistic în general. De exemplu, datorită întrebuințării uneltelor din metal, chiar numărul construcțiilor

---

¹Cele mai înalte datări: 3 500, dar pentru teritoriul României: 2 500/2 000/1 800 – 1 200/1 150/1 000/850/700 î.Hr. Cf. Marija Gimbutas, *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, București, Ed. Meridiane, 1989, p.140; Dinu C. Giurescu, *Istoria ilustrată a românilor*, București, Ed. Sport-Turism, 1981, p.24-25; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, Ed. Albatros, 1971, p.30; R. F., in Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu (coord.), *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, p.69, s.v. *bronzului, epoca*; Ion Miclea, *Dobrogea*, București, Ed. Sport-Turism, 1978, p.24; Vladimir Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, vol.I, București, Ed. Meridiane, 1974, p.273

sporește, formele fiind tot mai diversificate; iar schimbarea petrecută la nivel social, prin apariția unei societăți patriarhale și ierarhizate pe structuri de putere și de prestigiu, dă naștere tumulului colectiv sau individual, al căpeteniei, ca monument funerar. După cum se va vedea și în toate domeniile artei, se răspândesc cultul focului și cel solar, principii active de transformare a lumii, mișcarea Soarelui pe cer fiind sugerată atât de sanctuare – orientate spre răsărit –, cât și ca motiv decorativ (static: cercuri, cercuri cu raze, roți, ori dinamic: spirale, vârtejuri spiralice, cruce încârligată) sau în formele carelor (solare) – dovadă fiind modelele miniaturale din lut. Și aceasta deoarece neoliticul cult al fertilității și fecundității își pierde tot mai mult importanța, fiind tot mai adesea însoțit de adorarea forțelor naturii, în mod deosebit a Soarelui. Noile concepte uraniene înlocuiesc așadar vechile concepte htoniene, astfel încât și numărul figurinelor feminine anterioare, ale Zeiței-Mame, se va diminua treptat. Asocierea mitului solar cu arme și podoabe prețioase conduce la presupunerea apariției unui mit eroic derivat din acesta, constituindu-se astfel o mitologie complexă, ce marchează începuturile diferențierii sociale. Dar mai ales se răspândește tot mai mult, încă de la începutul Epocii metalelor, ritul funerar al incinerării (pe lângă inhumarea specifică Neoliticului) – o formă spirituală evoluată. Dar explicația acestui fenomen nu o cunoaștem. Oricum, incinerația este dovada credinței în nemurirea sufletului, care se poate reîncarna.

Din păcate, pe teritoriul României nu au fost explorate integral așezări aparținând Epocii bronzului (precum nici ale Hallstattului), astfel încât nu le cunoaștem planurile. Este semnalată totuși prezența unor așezări – centre ale puterii tribale – cu sisteme de fortificații perfecționat (cu șanțuri, valuri de pământ, palisade puternice, drumuri de strajă) sau amplasate pe poziții dominante: în Bronzul timpuriu – Glina, de la Odaia Turcului (jud. Dâmbovița); în Bronzul mijlociu – stațiunile Sărata-Monteoru (chiar fortificație din piatră aici), Costișa (jud. Neamț), Derșida (jud. Sălaj); în Bronzul târziu – adevărate cetăți cu val de pământ (cercetate mai bine sunt cele din Transilvania, dar și extracarpatic – așezarea de la Popești (jud. Giurgiu), întărită cu un val din pământ ars și cărămizi². Oricum, construcțiile cunosc acum o dezvoltare în sensul diversificării și al complexității³. Ritualul funerar probabil era destul de complicat, dovadă fiind construcții impunătoare din lespezi din piatră (Cândești, cultura Monteoru), mărturii ale existenței unor cavouri și unor mici monumente funerare.

Evoluția calmă și relativ stabilă a perioadei principale a Bronzului din spațiul carpatic – Bronzul mijlociu⁴ – se va traduce printr-o viață economică echilibrată și prosperă, în care o caracteristică remarcabilă pe plan spiritual (dar și artistic) este răspândirea cultului solar.

O serie de culturi caracterizează această perioadă, dintre care cea mai cunoscută este **Monteoru** (în Muntenia, denumită după așezarea eponimă de la Sărata-Monteoru, jud. Buzău și formată din grupurile Năieni-Schneckenberg și Năieni-„Zănoaga”-Odaia Turcului) și care ocupă zona subcarpatică din bazinul inferior al Siretului și cel al Troțușului, extinsă apoi în bazinul Troțușului. **Cultura Costișa** este răspândită la nord de cultura Monteoru, în bazinul Bistriței și în bazinul inferior al Moldovei. Intracarpatic, este descrisă **cultura Wietenberg** (denumită după stațiunea eponimă Dealul Wietenberg sau Dealul Turcului, de la Sighișoara), a cărei ultimă fază se pare că ar aparține și Bronzului târziu, dar problema rămâne deschisă⁵; cultura s-a dezvoltat pe un fond al ceramicii striate de la sfârșitul Bronzului timpuriu. Aflată în bazinul mijlociu al Tisei (în vestul și în nord-vestul României, dar și în

---

² A. Vulpe, M. Petrescu-Dîmbovița, A. Lászlo, Cap.III. *Epoca metalelor*, in Mircea Petrescu-Dîmbovița, Alexandru Vulpe(coord.), *Istoria românilor*, vol.I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, Academia Română, Ed. Enciclopedică, 2010, p.364-365

³ Ion Miclea, Radu Florescu, *Preistoria Daciei*, București, Ed. Meridiane, 1980, p.37

⁴ 2 300/2 200 – 1 500 î.Hr. Cf. A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.218

⁵ *Ibidem*, p.252

vestul Pod. Transilvaniei⁶, chiar dacă, se pare, aici doar la nivel cultural, fără aport al populației⁷, **cultura Otomani** (spre Munții Apuseni și Tisa⁸) depășește la vest și la nord-vest granițele României⁹, ajungând până în nord-estul Ungariei și în sud-estul Slovaciei¹⁰, Polonia de sud-est, Ucraina Subcarpatică¹¹. Denumită astfel după un sat din com. Sălacea (jud. Bihor), aceasta va contribui la nașterea culturii Gáva-Holihrady de la începutul Epocii fierului. Ultima sa fază, foarte evoluată calitativ, aparține și va fi discutată în perioada Bronzului târziu. În nord-vestul României, în bazinul inferior al Someșului, în văile râurilor Crasna, Lăpuș, Someșul Mare, Eriu¹², dar și în nord-estul Ungariei în cotul Tisei, în Maramureșul ucrainean și în estul Slovaciei, se dezvoltă **cultura Suciului de Sus** (după localitatea Suciul de Sus, jud. Maramureș), o sinteză a culturilor Wietenberg, Otomani, Pecica, Vatina etc.¹³. Pe cursul inferior al Mureșului, ajungând în Ungaria și în Vojvodina (între Dunăre, Tisa și Mureșul inferior¹⁴), **cultura Periam-Pecica (cultura Mureș)** este denumită după localități din jud. Arad și din jud. Timiș; în Banat și în Oltenia, se găsesc **cultura Vatina** (Banat și Vojvodina, denumită după o localitate din Serbia), **grupul Balta Sărată** (după un cartier al Caransebeșului) (bazinul Timișului și în depresiunea Caransebeșului) și **cultura Verbicioara** (răspândită în Oltenia și în zonele limitrofe din dreapta Dunării, din Bulgaria și din fosta Iugoslavie¹⁵, și denumită după așezarea eponimă din jud. Dolj) (la originea căreia se presupune că au stat grupurile cu ceramică striată de tip Gornea-Orlești); despre ultimele ei două faze vom vorbi în Bronzul târziu. **Cultura Tei**, denumită după așezarea eponimă situată pe malul lacului Tei, București, caracterizează Bronzul mijlociu în Muntenia (bazinul Argeșului, dar și Țara Bârsei și bazinul Teleormanului); originea culturii este pusă în legătură cu culturile Monteoru și Verbicioara. Ultimele ei faze (IV și V) au caracteristici diferențiate și vor constitui mai recent definitul grup cultural Govora-Fundeni, care va evolua în Bronzul târziu și despre care vom discuta acolo¹⁶.

Așezările Bronzului mijlociu sunt adesea de lungă durată, treptat apar fortificații de amploare, și reprezintă sediul unor comunități tribale sau chiar de uniuni de triburi. Oricum, fortificarea și sistematizarea așezărilor are un aspect neomogen.

În **cultura Monteoru**, așezările grupate în jurul uneia mai întărite implică deja o ierarhizare a locuirii. Așezările erau fortificate și natural, dar și cu val și șanțuri¹⁷ (Monteoru, jud. Buzău, Căndești, jud. Vrancea). Cea de la Sărata-Monteoru (jud. Buzău) era un adevărat centru cu o îndelungată locuire. Tendințele de dezvoltare preurbană erau evidente aici și în existența arterelor cu scări monumentale, precum existau și ziduri din blocuri și bolovani de piatră peste un val de pământ¹⁸, turnuri de strajă,

---

⁶ Pentru detalii, vezi Mihai Rotea, *Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și himeră*, in *Apulum*, XXXI, Alba Iulia, 1994, p.39-57

⁷ Gruia Fazecaș, *Aspecte privind așezările culturii Otomani de pe teritoriul României*, in *Crisia*, XXVI-XXVII, Oradea, 1997, p.59

⁸ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p.25

⁹ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.108

¹⁰ A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.252

¹¹ Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978, p.30

¹² *Ibidem*, p.63

¹³ Carol Kacso, *Descoperiri arheologice din mileniiile II și I î.e.n. în nordul Transilvaniei*, in *Muzeul Național*, V, București, 1981, p.85

¹⁴ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p.25

¹⁵ *Ibidem*

¹⁶ A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.261

¹⁷ L. R., in Radu Florescu et al. (coord.), *op. cit.*, p.227, s.v. *Monteoru, cultura*

¹⁸ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p.473

fortificații cu șanț. Apar elemente noi în arhitectură. Există și bordeie, dar locuințele din lemn încheiat autoportante (sistem *blockhaus*) (de la care au fost găsite fundațiile din piatră) constituie un mare pas înainte în locuirea din perioada mijlocie a Epocii bronzului. Niciuna dintre cele 7 locuințe de la Pufești (jud. Vrancea) nu are mai puțin de 7m lungime; sunt dispuse neuniform, grupate câte două sau câte patru¹⁹. Platformele din lut crud (așezate pe un strat de pământ puternic tasat ori pe o depunere din pietre plate, prundiș și resturi ceramice) au grosime între 20 și 40cm, fiind fețuite cu straturi subțiri de lut galben nisipos. Scheletul pereților era alcătuit dintr-o rețea de nuiete subțiri alternând cu bârne groase, peste care lipitura (de 20-45cm) era compusă din pleavă și frunze²⁰. În partea superioară, pereții erau ornamentați cu caneluri largi sau cu linii reliefate.

Cultura Costișa avea așezări amplasate pe pinten de terasă, cele de la Costișa și de la Siliștea (jud. Neamț) fiind fortificate cu șanțuri de baraj²¹.

Fără să avem date despre locuințe (probabil locuințe de suprafață, cu pereți de paiantă pe schelet din lemn)²², așezările **culturii Wietenberg** (cercetată este cea de la Derșida, jud. Sălaj²³) erau deschise, dispuse în jurul unor așezări de înălțime de tip cetățuie, ceea ce denotă diferențieri în cadrul societății²⁴. O locuință aparținând acestei culturi (de la hotarul satului Tâmpa), situată la 1,5m adâncime, are formă aproximativ circulară (de 3m în diametru); bucăți masive de chirpic păstrează urmele grinzilor și ale parilor din scheletul pereților caselor; unele bucăți de lut au fost găsite ornamentate cu caneluri trasate cu degetele²⁵.

Inițial, așezările **culturii Otomani**, situate pe piteni de terasă, erau apărate natural sau erau amplasate în zone de câmpie, apărând treptat și fortificații: ansambluri de șanțuri și valuri; spre final, aceste locuiri lasă loc unor așezări fortificate natural prin amplasarea pe insule izolate din mijlocul râurilor mlăștinoase. O ordonanță caracteristică este cea inelară, de tip *atol*, cu un șanț de apărare²⁶, cu o piață centrală înconjurată de un cerc sau două de locuințe; cealaltă ordonanță era una complexă, cu o mare aglomerare de locuințe și de construcții, între care se distinge megaronul de la Sălacea (jud. Bihor) (faza a II-a a culturii Otomani) (8,8x5,2m)²⁷, cu un plan dreptunghiular, cu două încăperi: pronaosul deschis pe o latură și cu cel mai vechi portic descoperit pe teritoriul României, din doi stâlpi și două ante; naosul, cu o singură intrare, avea pereții din lemn, tencuiți cu lut, decorați cu motive spiralice, incizate și pictate²⁸. (...Poate o nu chiar foarte surprinzătoare interdisciplinaritate a artelor avant la letter am putea găsi în această combinație de domenii)²⁹.

Cultura Suci de Sus ne-a lăsat și așezări deschise (în general întinse), și așezări fortificate (cu val de pământ și șanț), pe terase înalte sau pe pante de deal³⁰, pe grinduri³¹, așezările de la Culciu Mare

---

¹⁹ Marilena Florescu, Mircea Nicu, Gheorghe Rădulescu, *Câteva date referitoare la fazele târzii ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Pufești*, în *Memoria Antiquitatis*, III, Piatra Neamț, 1971, p.178

²⁰ *Ibidem*, p.163

²¹ L. R., în Radu Florescu et al. (coord.), *op. cit.*, p.116, s.v. *Costișa*

²² *Ibidem*, p.366, s.v. *Wietenberg*

²³ A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.249

²⁴ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.108

²⁵ Benjamin Bassa, *O așezare de la sfârșitul Epocii Bronzului*, în *Sargetia*, V, Deva, 1968, p.15-16

²⁶ L. R., în Radu Florescu et al. (coord.), *op. cit.*, p.354, s.v. *Otomani*

²⁷ Ion Horațiu Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, București, Ed. Albatros, 1980, p.171

²⁸ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.108-109

²⁹ Pentru detalii despre interdisciplinaritate, vezi Mirela Ștefănescu, *Interdisciplinaritatea ca efect al evoluției artelor vizuale în contextual globalizării*, în *Arta și tradiția în Europa*, ediția a VII-a, Iași, Ed. Spiru Haret, 2016, p.139-142

³⁰ Carol Kacso, *op. cit.*, p.86

³¹ Tiberiu Bader, *op. cit.*, p.64

și de la Culciu Mic (jud. Satu Mare) fiind cele mai bine cercetate³². Una dintre așezările de la Culciu Mare are câteva sute de metri lungime și 50-60m lățime, a doua are doar 100x30-40m. Așezarea fortificată de la Boinești (100x40-45m) se încadrează între cetățile triunghiulare de tip promontoriu, mărginită pe 3 laturi de pante abrupte și stâncoase, a patra fiind fortificată cu șanț de apărare de doar 80cm adâncime, întărit în interior cu un pavaj din pietre de râu și în exterior cu bolovani, precum și cu un val de apărare interior, de 3m înălțime. Așezările de la Culciu Mic și de la Medieșul Aurit au aproximativ aceleași dimensiuni³³. Locuințele – grupate în aliniamente – se pare că erau din lemn încheiat, autoportante, în general de suprafață (foarte puține semibordeie)³⁴, cu fundații din pietre mari de râu (de exemplu, așezarea de la Vad – Poduri)³⁵. Dispuse armonios și echilibrat, ele aveau formă dreptunghiulară³⁶.

Așezările **culturii Periam-Pecica** (cu aspect de tell) (Periam, jud. Timiș și Pecica, jud. Arad), amplasate pe terase, au fost mari aglomerații, cu suprafețe restrânse³⁷, locuințele fiind de tip megaron³⁸.

Cultura Verbicioara avea așezări pe înălțimi, cu aspect de cetățui, fortificate, dar și în zonele joase ale marginilor râurilor, dar nu avem prea multe date despre acestea sau despre locuințele lor³⁹.

Așezările **culturii Tei** sunt puține la început, apoi, din faza a II-a, tot mai numeroase datorită sporului demografic natural⁴⁰; nu au fost aglomerări importante, din considerente economice⁴¹, răspândite fiind pe suprafețe mari, cu densitate mică a locuirii (cu excepția așezării de la Mogoșești, jud. Giurgiu, Tei II-III – unde exista și o mare construcție de cult). Erau amplasate pe terase relativ înalte sau pe platouri, în zone apărate natural (nu au fost găsite sisteme de fortificare). Casele erau și bordeie (unul chiar cu o arie mare), dar în principal erau locuințe de suprafață: colibe și case mari din lemn, cu pereți din nulele, lutuiți, lipsa șarpantei putând fi explicată prin apariția construcției în sistem *blockhaus*⁴².

În cultura Monteoru, riturile sunt mai ales de inhumație, dar și de incinerare (Sărata-Monteoru, jud. Buzău, Căndești, jud. Vrancea). La Sărata-Monteoru, o construcție din piatră era probabil un sanctuar (dar cercetările nu au continuat)⁴³. La Căndești s-au descoperit importante construcții funerare: cavouri și mici piramide din piatră, de influență miceniană. Ritul funerar predominant era inhumația, sub cercuri de pietre⁴⁴, dar exista și incinerarea. Ritualurile funerare ale culturii Costișa erau atât de inhumație, cât și de incinerare, cu morminte plane sau tumulare, în gropi simple sau chiar în ciste din lespezi. În mormintele culturii Wietenberg predomină incinerarea, dar s-au găsit și morminte de inhumație⁴⁵. În cultura Otomani apare sanctuarul: de menționat este templul de tip megaron (rectangular, cu pridvor, măsurând 8,8mx5,2m⁴⁶) de la Sălacea (jud. Bihor), de influență miceniană: cu

---

³² A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.255

³³ Tiberiu Bader, *op. cit.*, p.64-65

³⁴ Carol Kacso, *op. cit.*, p.86

³⁵ *Ibidem*

³⁶ Tiberiu Bader, *op. cit.*, p.67

³⁷ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.97

³⁸ H. D. și R. F., in Radu Florescu et al. (coord.), *op. cit.*, p.265, s.v. *Pecica*

³⁹ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.102

⁴⁰ Cristian Schuster, *Aria de răspândire a culturii Tei*, in *Analele Banatului*, III, Ed. Museion, Timișoara, 1994, p.171

⁴¹ *Ibidem*, p.175

⁴² Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.98

⁴³ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p.479

⁴⁴ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Ed. Corint, 2007, p.21

⁴⁵ A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.251

⁴⁶ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p.479

două încăperi, cea principală cu 3 altare; pereții exteriori erau decorați cu frize din lut în relief⁴⁷. Era construit din lemn și lut, chiar cu calupuri din lut (precum cărămizile nearse de mai târziu), cu o podea groasă din lut și acoperiș în două ape, susținut de cei 6 stâlpi din mijlocul încăperii lungi. Decorul constă în motive unghiulare prin nervuri reliefate, vopsite cu alb și închise în cadre sau mărginite de o bandă din două linii paralele vopsite cu alb; o friză cu o spirală continuă reliefată ornamenta partea din fund a construcției; iar suprafața exterioară din dreptul celor două altare-platformă era ornamentată cu motive înscrise în cadre, o friză fiind situată în partea superioară a pereților⁴⁸. Riturile culturii Otomani erau și de inhumație, și de incinerare⁴⁹. Necropole de inhumație ne-au rămas din cultura Periam-Pecica, unde acest rit este aproape exclusiv⁵⁰. Necropola de incinerare de la Lăpuș, cu cele două rituri (înmormântare plană și tumulară), demonstrează diferențierea socială apărută în cadrul culturii Suciului de Sus, în care se stabilizează aristocrația militară⁵¹; la sfârșitul ei, în epoca următoare, a Bronzului târziu, în cultura Suciului de Sus se va practica incinerarea fără tumul⁵², dar în etapa finală, caracteristice sunt înmormântările tumulare⁵³. Din cultura Vatina, cunoscute sunt necropolele de la Cornești și de la Insula Banului⁵⁴. Cultura Tei practica inhumația și, în finalul ei, incinerarea.

Sinteze culturale, dar și mișcări de populații (pătrunderea, intracarpatic și la est de Carpați, a unor grupuri care au venit din stepele de la nordul Mării Negre și dinspre Europa Centrală și, în contact cu populația locală, au dat naștere unor noi culturi) sunt trăsăturile perioadei de sfârșit⁵⁵ a Epocii bronzului – cea din urmă, instabilitatea populației, traducându-se prin accentul tot mai mare pe păstorit, în legătură cu fenomenul de nomadism.

În această perioadă (Bronzul târziu) continuă și se încheie evoluția unor culturi ale Bronzului mijlociu: după cum spuneam mai sus, în jud. Ilfov se desfășoară ultimele două faze ale **culturii Tei – aspectul Govora-Fundeni** (despre care vorbim în această perioadă, a Bronzului târziu); iar în Oltenia găsim **aspectul târziu al culturii Verbicioara** (despre care vorbim de asemenea în această perioadă). Dezvoltată de fondul culturii Vatina, **cultura Gârla Mare-Cârna (Cultura câmpurilor de urne)** (după cimitirul de la Cârna, jud. Dolj)⁵⁶ este un aspect local al marelui complex al Câmpurilor cu urne, care ocupă o arie de la Dunărea mijlocie până la est de Jiu și în unele părți din nord-vestul Pen. Balcanice, în Serbia și în nord-vestul Bulgariei; înrudit cu ea și făcând parte din același complex cultural este **grupul Žuto-Brdo** (după un vârf muntos în Serbia; extins în nordul fostei Iugoslavii, iar la noi, în jud. Timiș și în jud. Caraș-Severin); contemporană lor și aparținând aceluiași complex de ceramică imprimată este **cultura Cruceni-Belegiș** (după Cruceni – Timiș, din Banat și Belegiș, din Serbia) (formată pe același fond Vatina). Se încheie și evoluția altor culturi, din Transilvania, Crișana și Maramureș: **Wietenberg, Otomani** (despre faza târzie a culturii Otomani vorbim în această perioadă), **Suciul de Sus**. Constituită între Nistrul mijlociu și superior și Munții Apuseni și între regiunea subcarpatică a Ucrainei și până la zona dintre Siret și Prut, **cultura Noua** (după o suburbie a Brașovului) este o cultură aparte, mixtă, apărută pe fondul culturilor Monteoru și Costișa, răspândită din centrul Transilvaniei până în sudul

---

⁴⁷ Mihai Bărbulescu et al., *op. cit.*, p.23

⁴⁸ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p.481

⁴⁹ A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.254

⁵⁰ *Ibidem*, p.257

⁵¹ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.111

⁵² A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.274

⁵³ Carol Kacso, *op. cit.*, p.86

⁵⁴ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.106

⁵⁵ 1 500 – 1 300/1 200/850/700 î.Hr. Cf. A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.220; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p.30

⁵⁶ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p.25

Moldovei⁵⁷, și căreia îi corespunde, în sud-estul Munteniei și în Dobrogea (precum și în nord-estul Bulgariei), **cultura Coslogeni** (după așezarea din jud. Ialomița) – în Bărăgan, Dobrogea și nord-estul Bulgariei⁵⁸. (La acestea se adaugă cultura Sabatinovka; împreună aceste 3 culturi fac parte din complexul Noua-Sabatinovka-Coslogeni.) Nou apărut este și **complexul Zimnicea-Plovdiv**, de origine sud-dunăreană (numit după necropola de la Zimnicea și după depozitul de la Plovdiv), care cuprinde sudul Munteniei și estul Bulgariei, până la sud de Balcani⁵⁹.

Mărturie a instabilității sunt înseși așezările Bronzului târziu – de tip cenușar (resturile locuințelor, construite din lemn, sunt în formă de grămezi de cenușă). Mormintele tumulare (Lăpuș) dovedesc că poziția ierarhică este acum o investiție permanentă⁶⁰.

Rămase necercetate, așezările **culturii Gârla Mare-Cârna** erau amplasate pe boturi de deal.

Așezarea de la Cornești (jud. Timiș) aparține **grupului Žuto-Brdo**⁶¹.

Așezările **culturii Noua**, deschise, situate pe locuri joase, sunt de tip cenușar, din materiale ușoare.

Tot cenușare erau și micile așezări ale **culturii Coslogeni**, doar că erau amplasate pe terase apărate natural⁶².

Cimitirele culturii Gârla Mare-Cârna (*Cultura câmpurilor de urne*), de incinerare – erau amplasate în preajma apelor, chiar pe insule⁶³. O mare necropolă a fost descoperită la Cârna (jud. Mehedinți), dar și din grupul Žuto-Brdo a fost descoperită o necropolă de incinerare la Moldova Veche (jud. Caraș-Severin)⁶⁴. Necropolele culturii Noua au cimitire plane, de inhumație⁶⁵ (Trușești, Piatra Neamț, Cluj-Napoca, Archiud, jud. Bistrița-Năsăud)⁶⁶. Iar necropolele culturii Coslogeni sunt tumulare, dar întâlnim aici și incinerarea. Incinerarea în urne, în tumuli, caracteriza grupul Cruceni-Belegiș (necropola de la Cruceni – Timiș⁶⁷). Mormintele grupului cultural Zimnicea-Plovdiv sunt plane, de inhumație.

Începuturile Epocii bronzului veniseră cu creșterea numărului construcțiilor, tot mai variate ca formă, amplasate în așezări mici, sezoniere, dar, deși fortificațiile dispar în general, Epoca bronzului timpuriu a fost momentul care a înregistrat rare – deocamdată – fortificații: Glina, la Odaia Turcului (jud. Dâmbovița), dar mai ales apariția tumulului căpeteniei, în consens cu creșterea și cu dezvoltarea unei societăți tot mai ierarhizate pe structuri de putere și de prestigiu.

Bronzul mijlociu și cel târziu au o evoluție mai puțin liniară, în sensul unei perioade mai calme – decât cea anterioară (timpurie) – în Epoca mijlocie – și o revenire a migrațiilor – în Epoca târzie a bronzului. Acest parcurs se traduce prin așezări și construcții care denotă locuiri îndelungate la început, iar, din punctul de vedere al construcțiilor religioase, de semnalat este chiar existența unor mici piramide din piatră de influență miceniană și existența sanctualelor – urmate, în perioada târzie, de așezări de tip cenușar.

---

⁵⁷ *Ibidem*

⁵⁸ *Ibidem*

⁵⁹ A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.284

⁶⁰ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.39

⁶¹ A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.270

⁶² Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.103

⁶³ *Ibidem*

⁶⁴ A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.270

⁶⁵ Ion Miclea, Radu Florescu, *op. cit.*, p.113

⁶⁶ A. Vulpe et al., *op. cit.*, p.278

⁶⁷ *Ibidem*, p.272

BIBLIOGRAPHY

CĂRȚI

- Bader, Tiberiu, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică și tracică*, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1978
- Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu, *Istoria României*, București, Ed. Corint, 2007
- Crișan, Ion Horațiu, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, București, Ed. Albatros, 1980
- Dumitrescu, Vladimir, *Arta preistorică în România*, vol.I, București, Ed. Meridiane, 1974
- Florescu, Radu, Daicoviciu, Hadrian, Roșu, Lucian (coord.), *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980
- Gimbutas, Marija, *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, București, Ed. Meridiane, 1989
- Giurescu, Constantin C., Giurescu, Dinu C., *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, București, Ed. Albatros, 1971
- Giurescu, Dinu C., *Istoria ilustrată a românilor*, București, Ed. Sport-Turism, 1981
- Miclea, Ion, *Dobrogea*, București, Ed. Sport-Turism, 1978
- Miclea, Ion, Florescu, Radu, *Preistoria Daciei*, București, Ed. Meridiane, 1980
- Petrescu-Dîmbovița, Mircea, Vulpe, Alexandru (coord.), *Istoria românilor*, vol.I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, Academia Română, Ed. Enciclopedică, 2010

ARTICOLE

- Bassa, Benjamin, *O așezare de la sfârșitul Epocii Bronzului*, in *Sargetia*, V, Deva, 1968, p.15-21
- Fazecaș, Gruia, *Aspecte privind așezările culturii Otomani de pe teritoriul României*, in *Crisia*, XXVI-XXVII, Oradea, 1997, p.51-65
- Florescu, Marilena, Nicu, Mircea, Rădulescu, Gheorghe, *Câteva date referitoare la fazele târzii ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Pufești*, in *Memoria Antiquitatis*, III, Piatra Neamț, 1971, p.157-182
- Kacso, Carol, *Descoperiri arheologice din mileniiile II și I î.e.n. în nordul Transilvaniei*, in *Muzeul Național*, V, București, 1981, p.85-89
- Rotea, Mihai, *Penetrația culturii Otomani în Transilvania. Între realitate și himeră*, in *Apulum*, XXXI, Alba Iulia, 1994, p.39-57
- Schuster, Cristian, *Aria de răspândire a culturii Tei*, in *Analele Banatului*, III, Ed. Museion, Timișoara, 1994, p.171-178
- Ștefănescu, Mirela, *Interdisciplinaritatea ca efect al evoluției artelor vizuale în contextul globalizării*, in *Arta și tradiția în Europa*, ediția a VII-a, Iași, Ed. Spiru Haret, 2016, p.139-142